

Peterburi eestlaste uurimise perspektiivid

Veronika Mahtina

Peterburi Eesti Kultuuriselts

Aastasadade jooksul aset leidnud kollisioonide ja isiklike saatuste keerdkäikude tõttu Peterburi sattunud eestlased on erakordselt huvitav uurimisobjekt, mis väärrib erinevate teadusalade uurijate tähelepanu. Samas ei saa Eesti ega ka Venemaa teadlaste huvi Peterburi eestlaste vastu pidada kuigi suureks ega püsivaks.

Seda väärtuslikumad on vähesed tööd sellel teemal. Nende hulka kuuluvad M. Zassetskaja, A. Krjukovi ja N. Uššakovi artiklid välitöödest Leningradi oblasti eestlaste juures, N. Juhneva, G. Starovoitova ja A. Dridzo etnosotsioloogilised tööd linnaeestlastest ja eestlaste erinevatest kogukondadest. Peterburi eestlaste teatritegevuse tähtsusest eesti teatri kujunemisloos on kirjutanud V. Samoilov.

Kõige mahukam töö Peterburi eestlastest on Raimo Pullati raamat “Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine kuni 1917” (2004). Raamatusse on koondatud statistilisi andmeid Venemaa pealinna eestlaste kohta, materjale Peterburi eesti diasporaa elust, fotosid ja arhiivandmeid siin õppinud või töötanud tuntud inimestest. Autor tõestab veenvalt, et Sankt-Peterburg on mänginud määravat rolli eesti intelligentsi kujunemises ja seeläbi ka tulevase Eesti Vabariigi ajaloos.

Peterburi teadlaste uurimistöödest on oluliseks panuseks viimastel aastatel T. Smirnova monograafia “Rahvuseks – piiterlased” (2002), mis sisaldab rikkalikku faktoloogilist materjali eestlaste hariduse-, ühiskonna- ja teatralaste organisatsioonide kohta, eestikeelsete raamatute kirjastamisest, eesti perioodika ajaloost Petrogradis/Leningradis nõukogude perioodil.

Samas on tänapäeva Peterburi eestlastele pühendatud vaid mõned teaduslikud artiklid Olga Kalatševalt ja Liina Rootalult.

Peterburi eestlasi eriaspektidest käsitlevad tööd annavad “võtme” vajalikule süsteemsele ülduurimusele. Vaatamata teadaolevate faktide näiliku rohkusele eestlaste aktiivse tegevuse kohta Peterburis, ei näe me põhjalikku kogupilti Neevalinna eesti kogukonna elutegevusest ja kujunemise spetsiifikast kogukonna eksisteerimise jooksul Peterburi rajamise ajast alates kuni tänapäevani.

Märgin, et ühest küljest kujutab Peterburi eesti diasporaa omaette nähtust eesti migratsiooni ajaloos. Piisab juba tõsiasjast, et see oli suurim asunikerühm väljaspool Eestit. Teisest küljest on eesti kogukonna ajalugu eriline fenomen ka Peterburi regiooni etnilises ajaloos.

Eestlaste Loode-Venemaale (Sankt-Peterburi kubermangu) ümberasumise ajaloos enne 1917. aastat eristatakse nn Peterburi rühma kujunemises mitu etappi. Märgitakse, et migratsiooni põhjused, iseloom, intensiivsus, rändamise suunad ja ümberasujate sotsiaalne koosseis oli igal etapil erinev.

14.(?)/16. saj–1744 Stiihilise ümberasumise periood, “Gdovi” (Oudova) etapp.

1744-1861 Reguleeritava (legaalse) ümberasumise periood. “Linnadiasporaa” etapp.

1861-1906 Reformijärgse ümberasumise periood. Väljakujunemise “põhietapp”.

1906-1914/1917 “Stolõpini” periood” (Zassetskaja 2002: 10)

1917-1922 Poliitilise migratsiooni (opteerumise ja reopteerumise) aeg. Eestlaste arvu järsu kahanemise algus (Maamägi 1990: 200-218; Zassetskaja 1992: 135).

Leningradi/Peterburi eestlaste nn uusim aeg on samuti võimalik jagada mitmeks etapiks:

1922-1950 Eestlaste arvu järsk vähenemine.

1950-1991 Eestlaste arvu järkjärguline kahanemine. Eesti üliõpilased Leningradi kõrgkoolides.

1991 Eestlaste arvu edasine vähenemine.

Nõnda tõi ümberasumise laine haripunktiga 20. sajandi alguses eri ajalooetappidel Peterburi regiooni kultuuri mitu põlvkonda eesti asunikke ja nende järglasi.

Peterburis elanud eestlaste täpse arvu kindlakstegemine on üsna raske. Vahel erinevad need andmed isegi ühe autori uurimustes. Uurijad märgivad, et eestlaste täpset arvu on võimatu öelda, kuna 19.-20. sajandi alguse rahvaloendustes võeti arvesse ka emakeel ning osa eestlasi sattus sel viisil kas sakslaste või venelaste hulka.

R. Pullati töös esitatud andmete põhjal võib saada ettekujutuse eestlaste arvu muutustest 18. sajandi lõpust 1917. aastani. Tema arvates võis eestlaste arv 1917. aastal Peterburis olla kuni 60 000 (Pullat 2004: 44). Tollal oli pealinnas märkimisväärne hulk eesti sõjaväelasi. Raimo Raagi märkuse järgi kujunes Peterburist eestlaste arvukuse poolest tol ajal Tallinna järel teine linn maailmas (Raag 1998: 22).

19.-20. sajandi vahetusel (1897. aasta rahvaloenduse andmetel) elas Peterburi kubermangus Liivimaa ja Eestimaa kubermangu järel kõige rohkem eestlasi – 64 116 inimest (Zassetskaja 1997: 52-53).

Kokkuleppel Nõukogude valitsusega Eesti Vabariigi poolt läbi viidud opteerimiskampaania (1920-1923) käigus tulid paljud eestlased kodumaale tagasi. Sõjajärgsel ajal kahanes eesti kogukond samuti märkimisväärselt nii linnas kui ka Leningradi oblastis. Seda protsessi näitavad tabelid 1 ja 2. 1989. aasta rahvaloenduse põhjal, kus etnilise kuuluvuse märkimine oli kohustuslik, elas Peterburis 5 000 eestlast.

Tabel 1. Eestlaste osakaal Leningradi/Peterburi elanikkonnas 20. sajandi teisel poolel – 21. sajandi alguses (Smirnova 2002: 86; 2002. aasta andmed – Venemaa rahvaloendus 2002 http://www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_03.xls)

	1959		1970		1979		1989		2002	
	Tuhat inimest	%	tuhad inimest	%	tuhad inimest	%	tuhad inimest	%	tuhad inimest	%
Kõik elanikud	3340	100	3987	100	4569	100	4991	100	4661	100
Eestlased	7,4	0,22	6,9	0,2	6,0	0,13	5,0	0,1	2,3	0,05

Tabel 2. Eestlaste osakaal Leningradi oblasti elanikkonnas 1939. aastal (ilma Leningradita), 1959., 1989. aastal (Smirnova 2002: 87) ja 2002. aasta rahvaloenduse andmetel. (Venemaa rahvaloendus 2002 http://www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_03.xls)

	1939		1959		1989		2002	
	tuhad inimest	%	tuhad inimest	%	tuhad inimest	%	tuhad inimest	%
kõik elanikud	3240,7	100	1245,0	100	1653,7	100	1669,2	100
eestlased	44,5	1,4	5,8	0,5	2,6	0,15	1,4	0,08

Viimasel ülevenemaalisel rahvaloendusel 2002. aasta oktoobris määrasid oma rahvuse vabatahtlikult vastavalt enesemääramisele küsitletavad ise ja nii panid selle kirja ka rahvaloenduse töötajad. Sellepärast võib rahvust puudutava küsimuse tulemusi tõlgendada mitut viisi. Ometi elab 1,5 miljonist inimesest kaks kolmandikku, kellel jäi loenduse küsimustikus rahvusliku kuuluvuse punkt täitmata Moskvas, Peterburis ja Moskva oblastis (<http://www.peterpis2002.ru/index.html?id=7>).

Küsitletavad ise kas nimetasid või ei nimetanud oma rahvust, näidates sellega teadlikkust või ka selle puudumist oma etnilise kuuluvuse kohta või nad lihtsalt ei soovinud seda märkida.

Samas näitab statistika eestlaste arvu kahekordset vähenemist võrreldes 1989. aastaga nii Peterburis kui ka Leningradi oblastis. Eestlaste arvu ja eesti keele valdamise andmed on üsna vasturääkivad. Tabelist 3 on näha, et eesti keele oskajate arv Leningradi oblastis, Peterburis ja Moskvas ületab ennast eestlaseks nimetanud vastajate arvu.

Tabel 3. Eestlaste arv ja eesti keele valdamine (2002. rahvaloenduse andmetel) (http://www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_03.xls; <http://www.peterpis2002.ru/ct/doc/lang.xlt>)

	eestlased	eesti keele valdamine
Venemaa	28 113	26 645
Leningradi oblast	1 409	1 741
Sankt-Peterburg	2 226	3 232
Moskva	1 244	1 847

Arvan, et niivõrd ereda nähtuse uurimist nagu Peterburi eesti kogukond tuleb jätkata nii üldistamise ja süstematiseerimise suunas kui ka süvitsi. Diasporaa kujunemise üldpilt annaks ettekujutuse eestlaste linna migreerumise erilainete spetsiifikast, eesti diasporaa iseloomu ja eesti kultuuri eksisteerimise kohta suures paljurahvuselises suurlinnas nagu Sankt-Peterburg. Niisuguse igakülgse pildi võiks ühelt poolt anda Peterburi ja Eesti arhiiviallikatel põhinev uurimus ning teiselt poolt praeguste Peterburi eestlaste elulugude kiire ja aktiivne uurimine. Kui töötamine Peterburi arhiivides vajab allikmaterjalidele raskesti ligipääsetavuse ja komplitseeritud otsimise tõttu aega, kannatust ja visadust, siis sotsioloogiline töö võimalike väärtuslike andmete kadumise tõttu koos vanema põlvkonnaga nõuab uurijapingutuste viivitamatut mobiliseerimist.

Peterburi elama asunud eri rahvuste esindajad mõistavad oma diasporaade unikaalsust. Tänu vastavate maade toetusele riiklikul tasandil on välja antud terve hulk Peterburi soomlastele, rootslastele, sakslastele, poolakatele, hollandlastele, šveitslastele ja teistele rahvustele pühendatud uurimusi, ka vene keeles. Kaasaegsete eestlaste kohta on ilmunud Peterburi eesti Johannese kiriku fondi abiga ainuke väike üllitis “Эстонцы на берегах Невы: судьбы и биографии” (“Eestlased Neeva kallastel: saatused ja elulood”) (2002) väikese tiraažiga, milles on tehtud katse koguda tänapäeva Peterburi ja Leningradi oblasti eestlaste elulugusid.

Eraldi uurimist ei vääri muidugi mitte ainult Peterburis/Leningradis õppinud ja Eestisse naasnud eestlased, vaid ka need, kes jäävalt on oma elu selle linnaga sidunud. Peterburi/Petrogradi/Leningradi eestlaste ühiskondliku elu pildi taastamisel ilmnevad “valged laigud”. Näiteks on erinevusi ühe või teise seltsi tegutsemise aastaarvudes, vahel ka nimetustes. Lisaks jääb sageli teadmata mõne seltsi tegevuse laad, koosseis, tegutsemiskoht. Võib-olla arhiivimaterjalide (seltside põhikirjade ja muude väljaannete, kaasaegsete mälestuste, kirjavahetuse, päevikute ja märkuste) põhjalikum uurimine tooks valgust eesti ümberasujate rikkalikule ajaloole.

Eesti ühiskondlike organisatsioonide ligikaudnegi loetelu, kus on umbes 50 nimetust, näitab, kuivõrd mitmekesised on kogukonna eksisteerimise kestel olnud Peterburi eestlaste sotsiaalse aktiivsuse suunad (religioon, haridus, sport, teater, raamatute kirjastamine jm.). Kõiki seoseid eri migratsioonilainete, mitmesuguste kultuuri- ja haridustasemega diasporaade eluprotsesside vahel eri ajastutel aitab mõista vaid kompleksne uurimus. Peale selle ei tule probleemi käsitleda mitte autonoomselt, vaid ajalooliste seoste kontekstis Eestiga, eriti kui on tegemist Eesti ajaloo ja kultuuri seisukohalt nii väljapaistva linnaga nagu Peterburi. On võimalik, et huvipakkuvaks ja näitlikuks võiks osutada ka nii Peterburi kogukonnas kui ka Eestis toimunud protsesside sünkroonne vaatlemine.

Erilist tähelepanu väärrib Peterburi eesti perioodika ajalugu. Umbes 60 nimetusest koosnev loetelu annab ettekujutuse eestikeelsete perioodikaväljaannete rikkusest. Nende hulka kuuluvad haridusalane, vaimulik, õigus- ja spordialane ning uudiskirjandus, huumori- ja pildiajakirjad ning mitmesuguste eesti organisatsioonide häälekandjad. Nõukogude perioodil domineerisid muidugi parteiväljaanded, põllumajandus- ja ühiskondlikud ajakirjad, lastele, noortele ja naistele mõeldud väljaanded.

Iga perioodikaväljaande spetsiifikat, lugejaskonda, aadresse ja koosseisu ei ole lõpuni uuritud. Samas on diasporaas väljaantav ajakirjandus etnilise eneseteadvuse säilitamise ja selle väljendamise seisukohalt üks tähtsamaid faktoreid. Ühest küljest võimaldab see peatada assimilatsiooniprotsessi ja säilitada diasporaa ühtsust, teisest küljest aitab kaasa võõrkeelsesesse keskkonda adapteerumisele.

Puhtajaloolisi teadmisi on vaja vaadelda ka seoses tänapäevaga. Praegused Peterburi eesti institutsioonid vajavad samuti mõtestamist ja oma rolli fikseerimist ühises ajalookontekstis.

Praegu tegutseb Sankt-Peterburi eesti kultuuriselts (alates 1992), mille juures on ka loomingulisi kollektiive, ja Püha Johannese eesti evangeelne-luteri kogudus (alates 1994). Need organisatsioonid annavad koostöös Püha Johannese kiriku fondiga (alates 1999) samast aastast välja ajalehte “Peterburi Teataja”, mis on 1908. aastast Peterburis ilmunud väljaande järglane (2008. aastal saab 100- aastaseks).

Nende organisatsioonide tegevus peegeldab Peterburi eesti diasporaa nn uusimat aega. Kahjuks ei ole neil veel oma keskarhiivi, internetilehekülge ega ka ruumi eesti raamatukogu tarvis. Ainukeseks infoallikaks, praeguste Peterburi eestlaste elu omapäraseks “kroonikaks”

on ehk neli korda aastas ilmuv "Peterburi Teataja". Pahatihti sooviksid Peterburi eestlased rohkem andmeid oma juurte kohta, kuid neil pole informatsiooni kaasaegsete otsimissüsteemide kohta Eesti arhiivides.

Peterburi Püha Johannese eesti kiriku taastamisele osutatava tähelepanu valguses tuleb põhjalikult uurida hoone ja koguduse ajalugu. Teame alles vähe Peterburis tegutsenud eesti koolidest, kirjastustest, raamatupoodidest jm. Samuti on vaja koostada Peterburi kalmistutele (eeskätt Smolenski luteri kalmistule) maetud eestlaste nimekiri ja täpsustada nende matmiskohad.

Peterburi ja Leningradi oblasti eestlaste elulugude, riiklikes ja isiklikes arhiivides olevate dokumentide ja fotomaterjalide tähelepaneliku uurimise vajadus on ilmne. Kuid selline töö on võimalik vaid Eesti ja Venemaa arhiivide ning raamatukogude spetsialistide koostöös ning fondide toetusel. Mälestuste kogumine, inimeste küsitlemine ja materjalide publitseerimine on pikk ja tõsine töö homse päeva nimel. On vajalik inimeste elu- ja saatuselugude, üldiselt terve eesti diasporaa ajaloo kiire fikseerimine, vastasel juhul kaob see ajalooline materjal koos vanema põlvkonnaga. Tahaksin rõhutada, et see on vajalik mitte ainult Peterburi eestlaste järeltulijatele vaid ka kogu eesti rahvale.

Kasutatud kirjandus

Засецкая М.Л. 2002. К вопросу об истории формирования «петербургской группы» эстонцев-переселенцев (Опыт периодизации эстонской миграции). Международная научно-практическая конференция «Культура-сотрудничество: «Прекрасное ведет нас через все мосты». Тезисы конференции. Извара. 9-10 октября 2002 г. 9-13.

Засецкая М.Л. 1997. Система социализации у эстонцев-переселенцев Санкт-Петербургской губернии (вторая половина XIX-начало XX вв.) Из истории С.-Петербургской губернии: Новое в гуманитарных исследованиях: Сборник научных трудов. Отв. ред. О.М.Фишман. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 52-64.

Засецкая М.Л. 1992. Эстонцы Лужского района Ленинградской области (конца XIX – сер. XX вв.). Население Ленинградской области: Материалы и исследования по истории и традиционной культуре. Санкт-Петербург, 132-143.

Маамяги В.А. 1990. Эстонцы в СССР, 1917-1940 гг. Москва: Наука.

Смирнова Т.М. 2002. Национальность – питерские. Национальные меньшинства Петербурга и Ленинградской области в XX веке. Санкт-Петербург: Сударыня.

Российская перепись населения 2002 г. <http://www.perepis2002.ru>

Pullat, R. 2004. Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine kuni 1917. Tallinn: Estopol.

Raag, R. 1999. Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Vene keelest tõlkinud Nikolai Kuznetsov